

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی

دوره ۱۸، شماره ۵۹، تابستان ۱۴۰۱

نوع مقاله: علمی پژوهشی

صفحات: ۱-۲۵

بررسی عوامل موثر بر کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران (سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶)

سعیده اسماعیل‌زاده‌آشینی^۱

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۷/۱۴ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۳۰

امیر عظیمی‌دولت‌آبادی^۲

چکیده

پژوهش حاضر بر آن است تا با مرور نظام‌مند مطالعات مربوط به اعتراضات جمعی در ایران در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶ و با تجمیع نتایج پژوهش‌های پراکنده و با دستیابی به نگرشی جدید بتواند تصویری نسبتاً دقیق از علل، موضوعات، ویژگی‌ها، دستاوردها و مشکلات این پژوهش‌ها به دست دهد. به همین منظور در این پژوهش، با در نظر گرفتن امکانات عملی و محدودیت‌های زمانی، ۶۰ مورد (۳۰ تحقیق مرتبط با اعتراضات سال ۸۸ و ۳۰ پژوهش مربوط به اعتراضات سال ۹۶) از آثار موجود در فاصله سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۴۰۰ مورد بررسی قرار گرفته و اطلاعات لازم، استخراج و تحلیل شده است.

نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که در مجموعه آثار علمی مرتبط با اعتراضات سال ۱۳۸۸، علل سیاسی بیش از سایر علل مورد توجه قرار گرفته است و عامل اقتصادی کمتر از دیگر عوامل مورد توجه بوده است. در مجموع غالب نویسندگان به متغیرهای داخلی و عوامل سیاسی-اجتماعی عنایت بیشتری نشان داده‌اند. در مجموعه آثار علمی مرتبط با اعتراضات سال ۱۳۹۶، علل اجتماعی بیش از سایر علل مورد توجه بوده است و عامل فرهنگی کمتر از سایر عوامل مورد عنایت قرار گرفته و غالب تحلیل‌گران به متغیرهای داخلی و عوامل اجتماعی-اقتصادی توجه بیشتری مبذول کرده‌اند. در مطالعات مربوط به کنش جمعی اعتراضی سال ۹۶ در مقایسه با سال ۸۸، شاهد چرخش از عوامل سیاسی-اجتماعی به سمت عوامل اجتماعی-اقتصادی هستیم.

کلمات کلیدی

مرور نظام‌مند، کنش جمعی، اعتراض، جنبش، ایران.

۱-دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی، تهران، ایران.

smaeelzadehSaede@Gmail.com

۳. استادیار گروه جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Aazimii@Yahoo.com

مقدمه

اعتراض‌های خرداد و تیرماه ۸۸ و دی‌ماه ۱۳۹۶ یکی از گسترده‌ترین اعتراض‌های سیاسی پس از انقلاب ۱۳۵۷ بود. پس از انقلاب، شاهد اعتراض‌های مختلفی در جامعه ایران بودیم، اما هیچ یک از آن‌ها به لحاظ گوناگونی معترضان، چندلایه بودن، و گستردگی، همانند حوادث ۸۸ و دی‌ماه ۱۳۹۶ و نبوده‌اند؛ بر این اساس، پرداختن به لایه‌های مختلف این حادثه به دلیل تاثیرات هم‌زمان و ناهم‌زمان آن بر موضوع‌هایی هم‌چون انسجام ملی، تحولات بین‌الملل، و... اهمیت زیادی دارند. وقایع سال ۱۳۸۸ یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین تحولات تاریخ انقلاب اسلامی و یکی از مقاطع مهم در تاریخ جمهوری اسلامی به شمار می‌رود. هرچه از وقایع سال ۱۳۸۸ فاصله می‌گیریم تلاش ما برای تبیین این حوادث باید بیش از پیش باشد تا ضمن گوشزد به جامعه برای عدم فراموشی این واقعه، با تبیین کامل آن شاهد برنامه‌ریزی‌های منسجمی برای عدم شکل‌گیری مجدد چنین وقایعی در کشورمان باشیم.

بحران سیاسی سال ۱۳۸۸ ایران، حکومت را با چالش زیادی مواجه کرد و پیامدهای منفی بر سیاست و اقتصاد ایران داشت که باعث آسیب دیدن وجه بین‌المللی نظام جمهوری اسلامی، گسترش فضای امنیتی و افول ثبات اجتماعی و اقتصادی در کشور شد. حجم انبوه مطالعاتی که طی چندسال گذشته در خصوص کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران انجام گرفته است، زمینه‌ی انجام یک مطالعه‌ی فراگیر و سیستماتیک در خصوص آنها را فراهم و ضروری کرده است. پژوهش حاضر در همین راستا بر آن است تا با مرور نظام‌مند مطالعات مربوط به اعتراضات جمعی در ایران در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶ و با تجمیع نتایج پژوهش‌های پراکنده و دستیابی به نگرشی جدید بتواند تصویری نسبتاً روشن از تبیین اعتراضات سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶ در آئینه تحقیقات انجام شده به دست دهد. این پژوهش همچنین درصدد است جهت‌گیری‌های علمی انجام‌شده در حوزه اعتراضات جمعی و قلمروهای متنوع موضوعی مورد توجه پژوهشگران را مشخص سازد و به نتایج جدیدی دست یابد. در واقع به این سوال پاسخ دهد که: مطالعات انجام‌شده در ارتباط با کنش‌های جمعی اعتراضی سال‌های ۸۸ و ۹۶ چه ویژگی‌ها، گرایش‌ها و دستاوردهایی داشته؟ به چه موضوعاتی در ارتباط با اعتراضات پرداخته‌اند؟ و در این مطالعات چه عواملی بیشترین تاثیر را در بروز کنش‌های اعتراضی دارند؟

تبیین رویکرد نظری

تحلیل لایه‌ای علت‌ها

علل کنش‌های جمعی را می‌توان به شیوه‌های گوناگون دسته‌بندی کرد. یکی از آن‌ها، تحلیل لایه‌ای

بررسی عوامل موثر بر کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران / اسماعیل زاده آشین و عظیمی دولت آبادی

علت‌هاست. تحلیل لایه‌ای علت‌ها که به اختصار CLA¹ خوانده می‌شود با رویکردی سیستمی، کل‌نگر و پویا و با در نظر گرفتن چهار بعد یک پدیده، تلاش می‌کند علل وقوع حادثه، موضوع یا شکل‌گیری روند را توضیح دهد. این چهارچوب که در حال حاضر به صورت گسترده در سازمان‌های بین‌المللی، پژوهشکده‌های مطالعاتی و سایر مراکز علمی، امنیتی و نظامی برای مشخص کردن علل مسائل و شناسایی سناریوهای پیش‌رو به کار می‌رود و می‌تواند چهارچوب مناسبی برای فهم برخی بحران‌های سیاسی-امنیتی داخلی ایران باشد. این چهارچوب علاوه بر تلاش برای علت‌یابی پدیده‌ها، مدعی آینده‌نگری و ارائه راهکارهای آینده‌ساز نیز هست.

گستره‌ای از موضوعات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست‌محیطی و سیاسی-امنیتی را می‌توان با این چهارچوب مطالعه کرد. برخی از مهم‌ترین گزارش‌های بین‌المللی در سطح جهانی با تکیه بر این چهارچوب تهیه شده‌اند. در ایران نیز از آن در سطح دانشگاه‌ها و برخی مراکز مطالعاتی برای تبیین پدیده‌ها و ساخت متفاوت آینده استفاده شده است.

این چهارچوب به پشتوانه برخی تحقیقات روان‌شناختی و برخی نظریات روان‌شناسانه مدعی است علل وقوع یک واقعیت بیرونی را می‌توان در چهار لایه دسته‌بندی و مورد بحث و بررسی قرار داد. هر کدام از این لایه‌ها، بیان‌کننده بخشی از علل این پدیده‌ها بوده و وقتی در کنار همدیگر قرار می‌گیرند می‌توانند تصویر بزرگی از واقعیت، چرایی و چگونگی وقوع آن نشان دهند.

این چهارچوب تلاش کرده "علل ساختاری" را با "علل ذهنی" ترکیب کرده و از این رو نگاهی جامع و فراگیر به پدیده‌ها داشته باشد. علل ساختاری عللی هستند که وقوع هر واقعیت بیرونی را با ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، حقوقی، تکنولوژیک، جغرافیایی و... مرتبط دانسته و تلاش می‌کنند تا برای ساخت آینده‌ای بهتر و مطلوب‌تر، ساختارها را تغییر دهند. آن‌ها معتقدند که تغییر در ساختارها می‌تواند منجر به تغییر در آینده و ساخت آینده شود. علل ذهنی عللی هستند که وقوع هر پدیده یا واقعیت بیرونی را با احساسات، عواطف، غرایز، باورها و ارزش‌های انسان‌ها مرتبط دانسته و معتقدند علت وقوع پدیده‌ها را باید در این ویژگی‌های ذهنی و روانی جستجو کرد. آن‌ها معتقدند برای تغییر جهان و ساخت آینده‌ای مطلوب باید افراد را تغییر داد و نه ساختارها را. این افراد و باورهای نهفته در ناخودآگاه آنهاست که انگیزه لازم برای تغییر و حرکت را به آن‌ها می‌دهد و موجب تغییر در اجتماعات بستری می‌شود (Inayatollah, 2008).

در روش تحلیل لایه‌ای علت‌ها در گفتمان نوپدید آینده‌پژوهی قرار دارد، تا حد زیادی ناشی از پس‌اساختارگرایی، تاریخ کلان و نظریه‌ی چندفرهنگی پس‌استعماری است. این روش به دنبال حرکت در

فراسوی سطح ظاهری تحقیقات متعارف علوم اجتماعی و روش‌های پیش‌نگری است چرا که این روش‌ها در اغلب موارد قادر به شکافتن و طرح مسائل گفتمان‌ها، جهان‌بینی‌ها و ایدئولوژی‌ها نیستند و نمونه‌ی آرمانی، اسطوره‌ها و استعاره‌ها را بیان نمی‌کنند. روش تحلیل لایه‌ای علت‌ها کمتر به پیش‌بینی آینده خاص می‌پردازد و بیشتر به گشودن فضای حال و گذشته جهت خلق آینده‌های بدیل می‌پردازد. تمرکز کمتری بر فضای افقی آینده‌ها دارد و بیشتر به بعد عمومی آینده‌پژوهی و لایه‌های تحلیل می‌پردازد. تحلیل لایه‌ای علت‌ها فضای خلق گفتمان‌های سازنده را می‌گشاید که در ادامه به صورت سناریوها ظاهر می‌شوند (Slaughter, 2008).

چهارچوب لایه‌ای علت‌ها (CLA) با تکیه بر این دو رویکرد، چهار لایه از علت‌ها را شناسایی می‌کند و آن‌ها را به کوه یخی که در دریا شناور است تشبیه می‌کند. بخشی از این کوه یخ بر روی آب قرار دارد و به راحتی قابل دیدن است، اما بخش بسیار بزرگی از آن زیر آب و عمق‌های بیشتری قرار گرفته و به راحتی قابل دیدن نیست. هر چقدر از سطح به سمت عمق حرکت کنیم مساحت و حجم بیشتری از کوه یخ را مشاهده خواهیم کرد. لایه اول و دوم بر روی علل ساختاری و لایه‌های سوم و چهارم بر علل ذهنی تمرکز کرده‌اند. البته نمی‌توان بین لایه‌ها، مرز دقیقی مشخص کرد و نمی‌توان ادعا کرد که لایه سوم بر روی علل ذهنی تمرکز کرده است بلکه اثرگذاری و اثرپذیری بین ذهن و ساختارها در هر چهار لایه مشهود است.

در اینجا چهار سطح وجود دارند. سطح نخست سطح ذی‌نفع است که به معنای منافع مختلف بازیگران، سازمان‌ها و نهادها می‌باشد. سطح دوم، سطحی ایدئولوژیک و مواضع عمیق درباره‌ی وضعیت فعلی جهان و وضعیتی که باید باشد، است (به عنوان مثال: اقتصادگرایی در مقابل توسعه‌ی پایدار در مقابل مارکسیسم جدید). سطح سوم، تمدنی است که از طریق جهان‌بینی‌ها (غربی، اسلامی و کنفوسیوسی) بیان می‌شود. سطح چهارم معرفتی است (مانند: پسامدرن، مدرن و پیش‌مدرن یا نظم‌های چرخ‌های/ مارپیچی/ پاندولی دانش). تصمیم‌گیری در مورد گفتمان مورد استفاده (یا ترکیب ذی‌نفع، ایدئولوژیک، تمدنی و معرفتی) بستگی به موقعیت دارد.

تحلیل لایه‌ای علت‌ها (تحلیل علی لایه‌ای) توجه پژوهشگر و سیاست‌گذار را به چهار سطح متفاوت جلب می‌کند. سطح نخست که لیتانی (ظاهری) نامیده می‌شود، شامل روندهای کمی و مسائلی است که به طور معمول با مقاصد سیاسی درباره آن‌ها اغراق می‌شود و بسیار مورد توجه رسانه‌های خارجی هستند. برای مثال، می‌توان به موضوع آلودگی هوا یا نرخ رشد جمعیت اشاره کرد. مخاطب با شنیدن اخبار رسانه‌ای در سطح لیتانی (ظاهری) یکی از احساسات زیر را تجربه می‌کند: احساس بی‌پناهی (چه کاری

بررسی عوامل موثر بر کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران/اسماعیل زاده آشین و عظیمی دولت آبادی

از دستم برمی‌آید؟)، احساس بی‌تفاوتی (کاری نمی‌توان کرد)، احساس مطالبه (چرا کسی کاری درباره آن نمی‌کند؟). این سطح بسیار رویت‌پذیر است و آشنایی با آن نیازمند توان تحلیلی خاصی نیست. در لیتانی (ظاهری)، داده‌ها و آمارها بدون آنکه به چالش کشیده شوند، نقل می‌شوند.

سطح دوم به علل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و تاریخی مشکلات مطرح در سطح لیتانی (ظاهری) می‌پردازد. این نوع تحلیل‌ها را می‌توان در موسساتی که به پژوهش در سیاست‌گذاری می‌پردازند یا در مقاله‌های مجلات و روزنامه‌های غیردانشگاهی مشاهده کرد. این سطح با بررسی دقیق‌تر ریشه‌های مشکل، تبیینی قابل قبول از علل پیدایش آن عرضه می‌کند و وظایف دولت و دیگر بازیگران را در حل آن مشخص می‌کند. در این سطح داده‌ها به چالش کشیده می‌شوند، اما «پارادایم» طرح مسئله مورد پرسش قرار نمی‌گیرد. برای مثال، بسیاری از اندیشکده‌های آمریکایی هنگام عقب‌نشینی ارتش آمریکا از عراق به بررسی علل ناکامی این کشور در عراق پرداختند، اما هیچ یک از آنها پارادایم حاکم بر نظام تصمیم‌گیری آمریکا را به پرسش نکشیدند؛ پارادایمی که مداخله نظامی خارجی را موجه می‌داند (Inayatollah, 2005).

سومین سطح، با نگاهی عمیق‌تر به ساختارها و نیز جهان‌بینی‌های (گفتمان‌ها) مشروعیت‌دهنده به ساختارها می‌نگرد. ما در اینجا می‌بینیم که نه تنها باید توجه خود را از افراد به ساختارها معطوف کنیم، بلکه باید گفتمان حامی ساختار را نیز شناسایی نماییم و ببینیم چه کسانی از سلطه‌ی این گفتمان سود می‌برند و چه کسانی متضرر می‌شوند. برای مثال، رفتارهای رژیم صهیونیستی در برابر فلسطینیان، نه فقط ناشی از علل تاریخی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، بلکه در سطحی بنیادی‌تر، معلول جهان‌بینی خودمحمور صهیونیست‌ها است. گفتمان حاکم بر این رژیم به ساختارهای سیاسی، اجتماعی، نظامی آن مشروعیت می‌بخشد و اقدام‌های غیرانسانی آن را توجیه می‌کند.

آخرین سطح، سطح اسطوره یا استعمار است. این سطح مبتنی بر این فرض است که داستان‌هایی عمیق یا نوعی کهن‌الگوهای جمعی وجود دارند که بعدی احساسی به جهان‌بینی گفتمان می‌دهند. منظور از کهن‌الگوی جمعی ابعاد احساسی و ناخودآگاه مسئله مورد بررسی است. این ابعاد احساسی ریشه در تجربه‌های تاریخی هر ملت دارند و به همین دلیل از جنس اسطوره و استعاره هستند. این اسطوره‌ها و استعاره‌ها تصویری مبهم دارند و به راحتی در قالب زبان قرار نمی‌گیرند. برای مثال، شاید جهان‌بینی صهیونیستی متأثر از تجربه‌های تلخ تاریخی و در نتیجه، ترسی مبهم از نوعی جنگ آخرالزمانی باشد که در آن بالاخره اکثریت غیریهود، اقلیت یهود را نابود کنند. این تصویر، به رغم ابهام می‌تواند چنان بر ناخودآگاه جمعی یک قوم سایه افکند که آن قوم همه چیز را از همین دریچه نگاه کند (Inayatollah, 2008).

به لحاظ روش‌شناختی، برای شناسایی این علت‌ها در هر لایه‌ای باید به خبره‌های خاصی مراجعه کرد. برای شناسایی مسئله و علت آن در سطح لیتانی (ظاهری) به روزنامه‌ها، جمع‌های غیررسمی مانند داخل اتوبوس‌ها و محافل دوستانه باید مراجعه کرد. در سطح ساختاری باید به کارشناسان دانشگاهی، مجلات معتبر دانشگاهی و اجتماعات علمی مراجعه کرد. برای شناسایی علت‌ها در لایه سوم باید به سیاست‌مداران، ایدئولوژیست‌ها، فیلسوف‌ها و افراد ادیب مراجعه کرد. در لایه چهارم به خبره‌های ادبی که با فرهنگ و ادبیات یک قوم یا ملت آشنا هستند، مروجان دینی و کسانی که با استعاره و اسطوره‌ها آشنایی دارند مراجعه کرد.

این تحقیق به علل لایه سوم توجه دارد و آثار دانشگاهی و معتبر علمی را که به علل اعتراضات جمعی ۸۸ و ۹۶ پرداخته‌اند را مورد مطالعه قرار داده است. در بعضی از این آثار ممکن است بحث علل بحثی جدی و محوری باشد و به ویژه آن‌که مولف بر یک یا چند عامل به عنوان عامل اصلی و مسلط کنش جمعی تأکید داشته باشد ولی آنچه در تحقیق حاضر گزارش می‌شود منحصر به این نگاه نیست. بدین معنی که اگر صاحب اثر ولو به نحوی تلویحی یا به صورت توأمان، از عوامل متعدد و مختلفی به عنوان عامل جنبش یاد کرده است همه آن موارد در این گزارش‌ها ملحوظ شده است. عوامل مذکور در شیخ طبقه، تفکیکی شده‌اند.

علل اقتصادی

منظور از علل اقتصادی، هم عوامل اقتصادی کلان مثل تحول نوع معیشت و شیوه تولید، میزان درآمد ملی و درآمد سرانه، تصمیمات و سیاست‌های اقتصادی عمده است هم علل اقتصادی خرد مثل میزان درآمد خانوار، وضعیت رفاهی کنش‌گران و عوامل اقتصادی موثر بر رضایت یا نارضایتی آن‌ها را شامل می‌شود.

علل اجتماعی

علل اجتماعی شامل تأکید بر تحولات قشربندی، ترکیب و تحرک جمعیتی، مهاجرت‌ها و نوع همبستگی و نظام روابط اجتماعی است. همچنین هر نوع تغییر در اجتماع کنشگران، همانند رشد جمعیت، مهاجرت، تغییر در ترکیب جمعیت و ساختار تعاملات اجتماعی مثل: ساختار مدنی، ساختار توده‌ای، قشربندی، ساختار شهری، ساختار روستایی، ساختار سنتی و مدرن و... می‌توانند به عنوان عوامل اجتماعی محسوب شوند.

علل سیاسی: منظور از علل سیاسی، متغیرهای مرتبط با حوزه قدرت و حکومت است که شامل ساختار قدرت و ویژگی‌های رژیم سیاسی، تأثیرات منبعث از سیاست‌ها و اقدامات حکومت در امر تأمین

بررسی عوامل موثر بر کنش های جمعی اعتراضی در ایران / اسماعیل زاده آشیننی و عظیمی دولت آبادی

امنیت و کنترل اجماعی، وضعیت دستگاه سرکوب و توانایی ها و ناتوانی های پلیسی و امنیتی، حدود آزادی ها و ظرفیت های نهادی بروز یا ظهور رفتار جمعی و اجتماعات سیاسی است.

علل فرهنگی: منظور از علل فرهنگی، تاثیرات حوزه ارزش ها و هنجارها، نظام های فکری و اعتقادی به ویژه ایدئولوژی ها، نقش مذهب و نهادهای مذهبی، گفتمان ها و نظام های معرفتی و نیز نهادها و محمل های بروز و ظهور فرهنگ همچون، رسانه ها، دانشگاه ها، حوزه های علمیه و محافل و مجامع فرهنگی است.

علل ساختاری

منظور از علل ساختاری تحولاتی است که فارغ از اراده و تصمیم آگاهانه کنش گران حادث می شود و عملاً کنش گران و اراده های آنها را تحت تاثیر خود قرار می دهد. بدیهی است از این منظر تحولات ساختاری خود می تواند، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی یا فرهنگی باشد که تمایزاتی از این نوع، ذیل تقسیمات قبلی منظور می شوند و اینجا صرفاً کلیت ساختاری آنها مورد نظر بوده است.

بین المللی

منظور از علل بین المللی، متغیرهای فراملی است که از خارج، نظام سیاسی و جامعه ایران را تحت تاثیر خود قرار داده است و عمدتاً اثر تحول نظام روابط بین الملل، و موضع قدرت های خارجی بوده است (حاضری، ۱۳۸۸: ۱۵).

عناصر لایه‌های روش تحلیل لایه‌های علی			
لایه اول	لایه دوم	لایه سوم	لایه چهارم
روندهای کمی	علل اجتماعی	ساختار اجتماعی	استعاره
مسائل	تغییر	زبانی	اسطوره
رویدادها	تحلیل موردی	فرهنگی	داستان‌های عمیق
موضوعات	نقش مقامات	گفتمان	ناخودآگاه
پیش‌فرض‌ها	شرح‌های فنی	فرض‌های عمیق‌تر	احساس بخشیدن به جهان‌بینی
پیش‌داوری	بدون پرسش	نحوه بازنگری مساله	طرح پرسش
بدون پرسش		تحلیل گفتمان جهت خلق راهبرد	پرسش‌های معطوف به
		سناریوها	دگرگون‌سازی مساله و نیاز به
		پرسش از مساله	راهبرد برای این پرسش‌ها

روش تحقیق

امروزه، انفجار اطلاعات در جهان باعث سرعت انتقال دانش در میان کشورها و اجتماع علمی شده است. رشد و انباشت بی‌وقفه و فزاینده تولیدات علمی و پژوهشی در رشته‌های مختلف باعث شده تا شمار زیادی از پژوهش‌ها درباره یک موضوع در دسترس پژوهشگران باشد. این باعث شده تا مطالعات مبتنی بر مدارک علمی موجود و به تبع آن، تحقیقات مروری، اهمیت یابد. از میان پژوهش‌های مروری، مرور نظام‌مند^۲ به‌منزله مطالعه‌ای جامع، انتقادی، روشمند، سازمان‌یافته، و سخت‌گیرانه نسبت به انواع دیگر مرورها از امتیاز خاصی برخوردار است (عباسی و سراج‌زاده ۱۳۹۴: ۱۵۴).

در حقیقت، یکی از شناخته‌شده‌ترین روش‌ها برای مرور پژوهش‌های گذشته در خصوص یک موضوع، تحلیل اسنادی در قالب مروری نظام‌مند است. مطالعه حاضر از نوع مطالعات توصیفی است و با توجه به روش اجرا، از تکنیک مرور نظام‌مند استفاده می‌کند. از جهت دیگر، پژوهش حاضر از سنخ مطالعات معرفت‌شناسانه هست که برای تولید معرفتی درجه دوم از موضوع مورد بررسی، واحد تحلیل خویش را به‌جای واقعیات اجتماعی، به مطالعات و تحقیقات انجام گرفته در خصوص آن واقعیات اختصاص داده است. لازم به ذکر است که تکنیک مرور نظام‌مند به بررسی شواهد پژوهشی پیرامون پرسشی می‌پردازد که به گونه‌ای واضح تدوین شده است. در این مطالعه، از روش‌های منظم و مشخصی جهت شناسایی، گزینش و ارزیابی نقادانه پژوهش‌های اولیه در باب موضوع استفاده می‌شود و داده‌های این مطالعات استخراج و تجزیه و تحلیل می‌شوند. در مرور نظام‌مند، تمام مطالعات منفرد مرتبط شناسایی، ارزیابی و خلاصه می‌شوند تا امکان دسترسی به شواهد پژوهشی موجود بیش از پیش فراهم آید. بدیهی است

بررسی عوامل موثر بر کنش های جمعی اعتراضی در ایران / اسماعیل زاده آشیننی و عظیمی دولت آبادی

ترکیب کردن نتایج چندین پژوهش، می تواند بر آورد قابل اطمینان و دقیق تری از موضوع مورد بررسی فراهم آورد. در حقیقت، مرور نظام مند می تواند کمبودهای دانشی ما را درباره موضوعی خاص نشان دهد (عباسی و سراج زاده ۱۳۹۴: ۱۳۸).

نویسندگان مختلف، فرایندهای نسبتاً مشابهی را برای مرور نظام مند پژوهش ها مطرح کرده اند؛ به عنوان نمونه پایگاه اطلاعاتی کوکران، در این راستا، هفت مرحله را پیشنهاد کرده است: ۱. انتخاب پرسش پژوهش؛ ۲. تعریف معیارهای ورود مطالعات؛ ۳. یافتن مطالعات مرتبط؛ ۴. انتخاب مطالعات؛ ۵. ارزیابی کیفیت مطالعات؛ ۶. استخراج داده ها؛ ۷. تحلیل و بیان نتایج (ژیانپور و همکاران ۱۳۹۸: ۱۰). در پژوهش حاضر نیز با استفاده از این پروتکل، اقدام به مرور نظام مند مطالعات کنش های جمعی اعتراضی سال های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶ شده است.

در این پژوهش، ابتدا زمینه کار با بررسی ادبیات موضوع از طریق مطالعه اسنادی آغاز شد و سپس آثار و منابع لازم جستجو شد. برای مرور نظام مند آثار مهم منتشر شده مکتوب در موضوع کنش های جمعی اعتراضی سال های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶ به همراه مقالات منتشر شده، به صورت تمام شماری مطالعه، فیش برداری، کدگذاری و تحلیل شدند. سپس، به دنبال استقرای دیدگاه ها و نظریات موجود در آثار تحت بررسی، جهت تقلیل داده ها به منظور طبقه بندی موضوعی و کیفی اقدام شد و سرانجام داده ها با توجه به مطالعات اسنادی اولیه تحت تفسیر قرار گرفتند.

این روش نیز مانند همه پژوهش های نظام مند دارای مراحل مشخصی است و در واقع از یک مدل فرایندی خاص تبعیت می کند. در ذیل مراحل مختلف فراتحلیل از نگاه ویزواران و سانچر (۱۹۹۸) ارائه شده است.:

۱. تعیین پژوهش ها؛ ۲. انتخاب پژوهش ها؛ ۳. خلاصه نمودن آن ها؛ و ۴. تحلیل.

جامعه و نمونه مورد مطالعه

جمعیت تحقیق حاضر: مقالات علمی، پایان نامه ها و طرح های پژوهشی مرتبط با کنش های جمعی اعتراضی سال های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶ است که در فاصله زمانی بین سال های ۱۳۸۸ تا سال ۱۳۹۹ انجام شده اند. مستندات به دست آمده از طریق یک جستجوی الکترونیکی (اینترنتی) در پایگاه های داخلی و وبسایت سازمان های پژوهشی و سایر وبسایت های معتبر منتشر شده اند که عبارتند از: بانک اطلاعات نشریات کشور مگ ایران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سیلویکا، پایگاه اطلاعاتی علمی جهاد دانشگاهی و پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، ایران داک، نورمگز، پرتال جامع علوم انسانی و....

بنابراین آثاری که دارای معیارهای ورود به مطالعه بودند، انتخاب و مورد بررسی قرار گرفتند. پس از جستجو و جمع‌آوری تحقیقات و مطالعات اجمالی آنها، و تعیین ارتباط با موضوع، مطالعات مناسب برای استخراج داده‌ها انتخاب شد. در نهایت داده‌های موجود در منابع بر اساس اهداف و سوالات، متغیرهای مورد بررسی، جامعه و نمونه، روش‌شناسی، یافته‌ها و نتایج تحقیقات تلخیص شد لازم به ذکر است انتخاب نهایی مطالعات با توجه به عنوان، چکیده و یافته‌ها صورت گرفت در نهایت، با توجه به میان‌رشته‌ای بودن موضوع تحقیق، مجموعه مطالعات علمی در حوزه‌های گوناگون جامعه‌شناختی، علوم سیاسی، ارتباطات، میان‌رشته‌ای گردآوری شد. در پایان پژوهشگر مستندات انتخاب شده را بر اساس تحلیل محتوای کیفی با محتوای آشکار مورد تحلیل قرار داد. برخی از پژوهش‌های سازمانی، با مراجعه حضوری به کتابخانه‌ها، و برخی دیگر، از طریق وبسایت سازمان‌های پژوهشی و سایر وبسایت‌های ذکر شده، جمع‌آوری، تجزیه و تحلیل شدند.

معیارهای ورود و خروج به مطالعه عبارت‌اند از: ۱. انتشار مطالعات علمی بین سال‌های ۱۳۸۸ الی ۱۳۹۹، تحقیقاتی که در زمینه کنش‌های جمعی اعتراضی سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶ بوده‌اند؛ ۲. پژوهش‌های انتشار یافته به زبان فارسی و انگلیسی باشد؛ ۳. پژوهش دارای ساختار کامل باشد؛ ۴. مقاله در مجله‌های علمی معتبر (پژوهشی و ترویجی) یا همایش‌ها و کنفرانس‌های معتبر چاپ شده باشد؛ ۵. تحقیقات دارای متن کامل و قابل دسترس یا دانلود باشد (مطالعاتی که صرفاً چکیده آنها در دسترس بود در نظر گرفته نشدند).

از میان مطالعات و تحقیقات قابل دسترس، ۷۰ مورد که دارای شرایط لازم و معیارهای ورود بودند انتخاب و در تحلیل‌ها استفاده شدند. به عبارتی جمعیت تحقیق معادل با ۷۰ پژوهش بود که از این تعداد چند مورد در طی بررسی حذف شدند و در نهایت ۶۰ پژوهش انتخاب و تک به تک مورد مطالعه قرار گرفتند.

توصیف یافته‌ها

این فصل به دو بخش اصلی تقسیم شده است: یافته‌های شکلی و محتوایی آثار بررسی و به صورت کمی بیان می‌شوند. این یافته‌ها با توجه به هدف تحقیق، بیشتر بر تحلیل وضعیت، یافته‌ها و نتایج مندرج در آثار متمرکز شده است. هم‌چنین طبقه‌بندی و عناصر بنیادین پژوهش‌ها صرف نظر از ارتباط و همسازي هر عنصر با عناصر دیگر، مورد بررسی قرار می‌گیرد. بنابراین در بخش اول این فصل شاخص‌های توصیفی آماری (کمی) مطالعات کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۸۸ و سال ۱۳۹۶ به لحاظ: نوع اثر/ جنسیت نویسندگان/ رشته تحصیلی/ رتبه علمی/ محل انتشار، تفکیک و طبقه‌بندی شده و مورد ارزیابی و بررسی قرار گرفته و تفسیر شده است.

بررسی عوامل موثر بر کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران / اسماعیل زاده آشیننی و عظیمی دولت آبادی

و در بخش دوم که هدف عمده این پژوهش است یافته‌ها و نتایج به دست آمده از پژوهش‌های مورد مطالعه، دسته‌بندی و ترکیب شده و نیز یافته‌های کیفی و دسته‌بندی مقولاتی چون سوالات تحقیق، زمینه‌ها، علل و عوامل مطالعات کنش‌های جمعی اعتراضی سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶ به تفکیک هر عنوان استخراج گردیده است و مورد بررسی، ارزیابی و تفسیر و تحلیل قرار گرفته است.

شایان ذکر است که شخص محقق سعی نموده است بدون جانبداری و کاملاً بی‌طرفانه، این تحقیق و پژوهش را به نگارش درآورد. و به عبارتی نتایج و یافته‌های این پژوهش یک دانش درجه دوم به ما می‌دهند و دانش درجه اول نمی‌دهند. همچنین برخی از مطالعات تحت تاثیر فضای سیاسی آن زمان قرار داشتند. این یافته‌ها و نتایج از درون آن مطالعات می‌باشد نه نظر شخصی... .

شاخص‌های توصیفی آماری (کمی) مطالعات کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۸۸

تفکیک آثار مربوط به سال ۱۳۸۸ بر حسب نوع اثر (یافته‌های تحقیق حاضر)

نوع اثر	فراوانی	درصد
پایان‌نامه	۱۲	۴۰٪
مقاله	۱۸	۶۰٪
مجموع	۳۰	۱۰۰٪

همان‌گونه که جدول فوق نشان می‌دهد از میان ۳۰ اثر مرتبط با کنش‌های اعتراضی سال ۱۳۸۸ تعداد ۱۲ مورد (۴۰ درصد) از آن‌ها در شکل پایان‌نامه و تعداد ۱۸ مورد (۶۰ درصد) آن‌ها به شکل مقاله ارائه شده است.

تفکیک آثار مربوط به سال ۱۳۸۸ بر حسب جنسیت نویسندگان (یافته‌های تحقیق حاضر)

جنسیت	فراوانی	درصد
مرد	۲۷	۹۰٪
زن	۲	۶٫۶٪
مشترک (زن و مرد)	۱	۳٫۳٪
مجموع	۳۰	۱۰۰٪

همان‌گونه که جدول فوق نشان می‌دهد از میان ۳۰ اثر مرتبط با کنش‌های اعتراضی سال ۱۳۸۸، در رابطه با جنسیت پژوهشگران ۲۷ مورد (۹۰ درصد) توسط پژوهشگران مرد به نگارش درآمده است و ۲ مورد (۶/۶ درصد) به پژوهشگران زن اختصاص دارد و ۱ مورد (۳/۳ درصد) نیز به صورت مشترک کار شده است.

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۸، شماره ۵۸، بهار ۱۴۰۱

تفکیک آثار مربوط به سال ۱۳۸۸ بر حسب تحصیلات نویسندگان (یافته‌های تحقیق حاضر)

تحصیلات	فراوانی	درصد
کارشناسی ارشد	۱۳	٪۴۳,۳
دکتری	۱۰	٪۳۳,۳
هیات علمی	۷	٪۲۳,۳
مجموع	۳۰	٪۱۰۰

همان‌گونه که جدول فوق نشان می‌دهد از مجموع ۳۰ پژوهش مرتبط با کنش‌های اعتراضی سال ۱۳۸۸، ۱۳ نفر (۴۳/۳ درصد) از محققان دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد، ۱۰ نفر (۳۳/۳ درصد) دارای مدرک دکتری و نیز ۷ نفر (۲۳/۳ درصد) جزو اعضای هیات علمی دانشگاه بوده‌اند.

تفکیک آثار مربوط به سال ۱۳۸۸ بر حسب رشته تحصیلی نویسندگان (یافته‌های تحقیق حاضر)

رشته تحصیلی	فراوانی	درصد
علوم سیاسی	۱۶	٪۵۳,۳
علوم اجتماعی	۶	٪۲۰
مدیریت	۴	٪۱۳,۳
علوم ارتباطات	۴	٪۱۳,۳
مجموع	۳۰	٪۱۰۰

همان‌گونه که جدول فوق نشان می‌دهد در رابطه با رشته تحصیلی محققان و پژوهشگران کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۸۸، ۱۶ نفر (۵۳/۳ درصد) در رشته علوم سیاسی، ۶ نفر (۲۰ درصد) در رشته علوم اجتماعی، ۴ نفر (۱۳/۳ درصد) در رشته مدیریت، ۴ نفر (۱۳/۳ درصد) در رشته علوم ارتباطات مشغول به تحصیل و یا فارغ‌التحصیل گردیده‌اند. که البته این آمار تا حدودی حاکی از آن است که بیشتر نویسندگان این تحقیقات، تحصیلات مرتبط با حوزه علوم سیاسی دارند. و دغدغه کنش‌های جمعی اعتراضی در میان دانشجویان علوم سیاسی و علوم اجتماعی بیش از سایر رشته‌هاست.

تفکیک آثار مربوط به سال ۱۳۸۸ بر حسب مکان اجرا تحقیق (یافته‌های تحقیق حاضر)

محل اجرای تحقیق	فراوانی	درصد
تهران	۲۲	٪۷۳,۳
سایر استان‌ها	۸	٪۲۶,۶
مجموع	۳۰	٪۱۰۰

همان‌گونه که در جدول فوق ملاحظه می‌گردد از مجموع ۳۰ تحقیق مرتبط با کنش‌های جمعی

بررسی عوامل موثر بر کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران / اسماعیل زاده آشین و عظیمی دولت آبادی

اعتراضی سال ۱۳۸۸، ۲۲ تحقیق (۷۳/۳ درصد) در تهران و ۸ تحقیق (۲۶/۶ درصد) در سایر استان‌ها انجام شده است و در واقع تعداد زیادی از نویسندگان در دانشگاه‌های تهران مشغول بوده‌اند.

شاخص‌های توصیفی آماری (کمی) مطالعات کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۹۶

تفکیک آثار مربوط به سال ۱۳۹۶ بر حسب نوع اثر (یافته‌های تحقیق حاضر)

نوع اثر	فراوانی	درصد
پایان‌نامه	۶	۲۰٪
مقاله	۲۴	۸۰٪
مجموع	۳۰	۱۰۰٪

همان‌گونه که جدول فوق نشان می‌دهد از میان ۳۰ اثر مرتبط با کنش‌های اعتراضی سال ۱۳۹۶ تعداد ۶ مورد (۲۰ درصد) از آن‌ها به شکل پایان‌نامه و تعداد ۲۴ مورد (۸۰ درصد) آنها به شکل مقاله ارائه شده است.

تفکیک آثار مربوط به سال ۱۳۹۶ بر حسب جنسیت نویسندگان (یافته‌های تحقیق حاضر)

جنسیت	فراوانی	درصد
مرد	۲۷	۹۰٪
زن	۲	۶,۶٪
مشترک (زن و مرد)	۱	۳,۳٪
مجموع	۳۰	۱۰۰٪

همان‌گونه که جدول فوق نشان می‌دهد از میان ۳۰ اثر مرتبط با کنش‌های اعتراضی سال ۱۳۹۶، در رابطه با جنسیت پژوهشگران ۲۷ مورد (۹۰ درصد) توسط پژوهشگران مرد به نگارش درآمده است و ۲ مورد (۶/۶ درصد) به پژوهشگران زن اختصاص دارد و ۱ مورد (۳/۳ درصد) نیز به صورت مشترک کار شده است.

تفکیک آثار مربوط به سال ۱۳۹۶ بر حسب تحصیلات نویسندگان (یافته‌های تحقیق حاضر)

تحصیلات نویسندگان	فراوانی	درصد
ارشد	۱۱	۳۶,۶٪
دکتری	۱۰	۳۳,۳٪
هیات علمی	۹	۳۰٪
مجموع	۳۰	۱۰۰٪

همان‌گونه که جدول فوق نشان می‌دهد از مجموع ۳۰ پژوهش مرتبط با کنش‌های اعتراضی سال ۱۳۹۶، ۱۱ نفر (۳۶/۶ درصد) از محققان دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد، ۱۰ نفر (۳۳/۳ درصد)

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۸، شماره ۵۸، بهار ۱۴۰۱

دارای مدرک دکتری و نیز ۹ نفر (۳۰ درصد) جزو اعضای هیات علمی دانشگاه بوده‌اند.

تفکیک آثار مربوط به سال ۱۳۹۶ بر حسب رشته تحصیلی نویسندگان (یافته‌های تحقیق حاضر)

رشته تحصیلی	فراوانی	درصد
علوم اجتماعی	۱۵	۵۰٪
علوم سیاسی	۱۰	۳۳,۳٪
علوم ارتباطات	۵	۱۶,۶٪
مجموع	۳۰	۱۰۰٪

همان‌گونه که جدول فوق نشان می‌دهد در رابطه با رشته تحصیلی محققان و پژوهشگران کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۹۶، ۱۵ نفر (۵۰ درصد) در رشته علوم اجتماعی، ۱۰ نفر (۳۳/۳ درصد) در رشته علوم سیاسی و ۵ نفر (۱۶/۶ درصد) در رشته علوم ارتباطات مشغول به تحصیل و یا فارغ‌التحصیل گردیده‌اند. که البته این آمار تا حدودی حاکی از آن است که بیشتر نویسندگان این تحقیقات، تحصیلات مرتبط با حوزه جامعه‌شناسی دارند و دغدغه کنش‌های جمعی اعتراضی در میان دانشجویان علوم اجتماعی و علوم سیاسی بیش از سایر رشته‌هاست.

تفکیک آثار مربوط به سال ۱۳۹۶ بر حسب مکان اجرا تحقیق (یافته‌های تحقیق حاضر)

محل اجرای تحقیق	فراوانی	درصد
تهران	۲۶	۸۶/۶٪
سایر استان‌ها	۴	۱۳/۳٪
مجموع	۳۰	۱۰۰٪

همان‌گونه که در جدول فوق ملاحظه می‌گردد از مجموع ۳۰ تحقیق مرتبط با کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۹۶، ۲۶ تحقیق (۸۶/۶ درصد) در تهران و ۴ تحقیق (۱۳/۳ درصد) در سایر استان‌ها انجام شده است و لذا تعداد زیادی از نویسندگان در دانشگاه‌های تهران مشغول بوده‌اند.

جدول زیر نشان‌دهنده بیشترین موضوعات مطالعات و آثار پژوهشی کنش‌های جمعی اعتراضی

سال ۱۳۸۸ می‌باشد. (یافته‌های تحقیق حاضر)

موضوع	فراوانی	درصد
سیاسی	۱۲	۴۰٪
اجتماعی	۱۰	۳۳,۳۳٪
فرهنگی	۷	۲۳,۳۳٪
اقتصادی	۱	۳,۳۳٪

بررسی عوامل موثر بر کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران / اسماعیل زاده آشیننی و عظیمی دولت آبادی

همان‌طور که مشاهده می‌گردد بر اساس یافته‌های فوق درصد کثیری از پژوهش‌ها و مطالعات انجام شده موضوعات تحقیق‌شان سیاسی (با ۴۰ درصد) است. و به ترتیب موضوعات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در اولویت‌های بعدی قرار گرفته‌اند.

با توجه به سوالات اصلی این پژوهش، پس از استخراج زمینه‌ها، علل و عوامل از میان یافته‌ها و نتایج مطالعات و آثار تحقیقاتی مرتبط با کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۸۸، بیشترین و موثرترین علل کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۸۸ را می‌توان در جدول ذیل به صورت نسبتاً دقیق مورد ملاحظه قرار داد.

(یافته‌های تحقیق حاضر)

علل	فراوانی	درصد
سیاسی-اجتماعی	۱۰	۳۳,۳۳٪
سیاسی	۸	۲۶,۶۶٪
اجتماعی	۳	۱۰٪
سیاسی-اجتماعی-اقتصادی-فرهنگی	۳	۱۰٪
فرهنگی	۲	۶,۶۶٪
اجتماعی-سیاسی-اقتصادی	۲	۶,۶۶٪
اقتصادی-سیاسی	۱	۳,۳۳٪
سیاسی-فرهنگی	۱	۳,۳۳٪

همچنین جدول فوق بیانگر این مطلب است که از مجموعه آثار علمی مرتبط کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۸۸، (۳۳,۳۳ درصد) از تحقیقات، علل سیاسی-اجتماعی را به عنوان علت اصلی، اولین و موثرترین علت اعتراضات ذکر کرده‌اند؛ و به ترتیب علت صرفاً سیاسی (با ۲۶,۶۶ درصد) و صرفاً اجتماعی (۱۰٪) در اولویت‌های دوم و سوم قرار گرفته‌اند و سایر علل در رتبه‌های بعدی قرار دارند. کمترین آمار و درصد مربوط به علت اقتصادی-سیاسی (با ۳,۳) و سیاسی-فرهنگی (۳,۳) می‌باشد. در واقع می‌توان نتیجه گرفت که دغدغه اصلی و عمده مردم در این اعتراضات عوامل سیاسی-اجتماعی بوده است. و غالب تحلیل‌گران به متغیرهای داخلی و عوامل سیاسی-اجتماعی عنایت بیشتری داشته‌اند. به عبارتی اجماع و همگرایی بین گویه‌های اجتماعی و سیاسی بیش از سایر گویه‌هاست و واگرایی بین گویه‌های اقتصادی و فرهنگی مشاهده می‌گردد.

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۸، شماره ۵۸، بهار ۱۴۰۱

جدول زیر نشان‌دهنده بیشترین موضوعات مطالعات و آثار پژوهشی کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۹۶ می‌باشد. (یافته‌های تحقیق حاضر)

موضوع	فراوانی	درصد
اجتماعی	۱۴	۴۶,۶۶٪
اقتصادی	۸	۲۶,۶۶٪
سیاسی	۵	۱۶,۶۶٪
فرهنگی	۳	۱۰٪

همان‌طور که مشاهده می‌گردد بر اساس یافته‌های فوق درصد کثیری از پژوهش‌ها و مطالعات انجام شده موضوعات تحقیق‌شان (با ۴۶,۶۶ درصد) به اجتماعی اختصاص دارد. و به ترتیب موضوعات اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در اولویت‌های بعدی قرار گرفته‌اند.

با توجه به سوالات اصلی این پژوهش، پس از استخراج زمینه‌ها، علل و عوامل از میان یافته‌ها و نتایج مطالعات و آثار تحقیقاتی مرتبط با کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۹۶، بیشترین و موثرترین علل کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۹۶ را می‌توان در جدول ذیل به صورت نسبتاً دقیق مورد ملاحظه قرارداد.

(یافته‌های تحقیق حاضر)

علل	فراوانی	درصد
اجتماعی-اقتصادی	۱۰	۳۳,۳۳٪
اقتصادی-سیاسی	۵	۱۶,۶۶٪
اجتماعی-سیاسی	۴	۱۳,۳۳٪
اجتماعی-سیاسی-اقتصادی	۴	۱۳,۳۳٪
اجتماعی-سیاسی-اقتصادی-فرهنگی	۲	۶,۶۶٪
اقتصادی-سیاسی-فرهنگی	۲	۶,۶۶٪
اجتماعی-فرهنگی	۱	۳,۳۳٪
فرهنگی-اقتصادی	۱	۳,۳۳٪
اجتماعی-اقتصادی-فرهنگی	۱	۳,۳۳٪

همچنین جدول فوق بیانگر این مطلب است که از مجموعه آثار علمی مرتبط کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۹۶، (۳۳,۳۳ درصد) از تحقیقات، علل اجتماعی-اقتصادی را به عنوان علت اصلی، اولین و موثرترین علت اعتراضات ذکر کرده‌اند؛ و به ترتیب علت اقتصادی-سیاسی (با ۱۶,۶۶) و اجتماعی-سیاسی (با ۱۳,۳۳ درصد) در اولویت‌های دوم و سوم قرار گرفته‌اند و سایر علل در رتبه‌های بعدی قرار دارند. کمترین آمار و درصد مربوط به علت اقتصادی-اجتماعی-فرهنگی (۳,۳۳ درصد) می‌باشد. در واقع

بررسی عوامل موثر بر کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران / اسماعیل زاده آشین و عظیمی دولت‌آبادی

می‌توان نتیجه گرفت که دغدغه اصلی و عمده مردم در این اعتراضات عوامل اجتماعی-اقتصادی بوده است. و غالب تحلیل‌گران به متغیرهای داخلی و عوامل اجتماعی-اقتصادی عنایت بیشتری داشته‌اند. در واقع اجماع و هم‌گرایی بین گویه‌های اجتماعی و اقتصادی بیش از سایر گویه‌هاست و واگرایی بین گویه‌های سیاسی و فرهنگی مشاهده می‌گردد.

جمع بندی

نتایج حاصل از مرور نظام‌مند این پژوهش‌ها نشان داد که تحقیقات انجام شده مرتبط با اعتراضات سال ۱۳۸۸، عمدتاً به موضوعات سیاسی پرداخته‌اند و مهمترین و موثرترین علل این کنش جمعی اعتراضی را عوامل سیاسی-اجتماعی ذکر نموده‌اند. در حالی که اکثر پژوهش‌ها و تحقیقات انجام شده در رابطه با کنش‌های جمعی اعتراضی سال ۱۳۹۶ به موضوعات اجتماعی پرداخته و اولین و اصلی‌ترین علل این کنش جمعی اعتراضی را عوامل اجتماعی-اقتصادی بیان نموده‌اند.

در زمینه طرح مسئله، تنها تعداد کمی از مطالعات، تعریف مسئله روشن و دقیقی نداشتند که نشانه بی‌توجهی نویسندگان به معیارهای بنیادین پژوهش است؛ اما تعداد زیادی به این مهم توجه داشتند. در تعدادی از مطالعات، مبانی نظری مشخصی پشتوانه پژوهش قرار نگرفته است. این مسئله در تعدادی از مطالعات به وضوح مشاهده می‌شود؛ در برخی دیگر، پژوهشگران به بیان نظریات مختلف و انتخاب یک یا چند نظریه از میان آنها برای تبیین موضوع پرداخته‌اند. در مطالعاتی که به چارچوب نظری خود اشاره کرده‌اند، سهم اصلی به پژوهش‌هایی تعلق دارد که نظریه استفاده شده در آنها یا به متغیر غیر کنش جمعی همچون انقلاب، جنبش و ... متعلق است یا از نظریه اولیه و پایه‌ای مطالعات کنش جمعی بهره برده‌اند که الزامات نظریات تبیین‌کننده پدیده کنش جمعی نیستند. بخشی از این نقص در پرداخت نظری مربوط به تخصص نویسندگان تحقیقات مرتبط و بخشی دیگر ناشی از نگرش نویسندگان به کنش‌های جمعی جدید است. لذا در تعداد بسیار کمی از مطالعات، استفاده از نظریه‌های مرتبط با کنش‌های جمعی دیده می‌شود.

رویکرد و نوع پژوهش اکثر مطالعات، توصیفی و اکتشافی بوده است. روش تحقیق کیفی (به طور اخص تحلیل محتوا) روش غالب این آثار بوده است. نبود تنوع روشی در کارهای انجام شده نکته مهم روش‌شناختی است که به چشم می‌آید. همچنین بی‌توجهی جدی به دیگر رویکردهای روش‌شناختی به ویژه کمی به طور واضحی مشاهده می‌شود. شاید با استفاده بیشتر از این رویکردها و روش‌های مرتبط با آن، بتوان امید به توجه بیشتری به بافت و زمینه در مطالعات داشت. میان مطالعات بررسی شده، هیچکدام از مطالعات، مسئله و هدف خود را پیش‌بینی یا آینده‌نگاری موضوع مطالعه شده در پژوهش خود قرار

نداده بودند. از نظر اجرای دقیق اصول روش‌شناختی، آثار موجود با ضعف و نقصان زیادی روبه‌رو هستند و درصد زیادی از آنها معیارها را رعایت نکرده‌اند.

در بخش نتیجه و جمع‌بندی مطالعات، نویسندگان قادرند پیشنهادهای مدنظر خود را نیز ارائه کنند؛ این موضوع در مطالعات بررسی شده به نسبت کم‌رنگ و حاشیه‌ای بود. در مجموع تحقیقات بررسی شده توجه چندانی به بیان راه‌حل در پژوهش خود نکرده‌اند. در تعداد بسیار کمی از مطالعات، عبارت‌های مشخصی برای بیان پیشنهادهای راهکارها در نظر گرفته شده است؛ بیشتر تحقیقات راهکارهای کلی و مبهم ارائه کرده‌اند که الزاما به صورت روشمند در مسیر پژوهش به دست نیامده است. با توجه به مختصر و کلی بودن راهکارهای بیان شده، امکان دسته‌بندی بیشتر و دقیق‌تری نسبت به آنها وجود ندارد؛ اما به طور کلی بیشتر راهکارها در سطح کلان مطرح می‌شوند یا به طور مشخص سطح مداخله‌ای در نظر گرفته نمی‌شود.

از بررسی مطالعات موجود مشخص شد ارتباط تنگاتنگی میان محل اشتغال نویسندگان و انتخاب محل پژوهش وجود دارد. تحقیقات اکثرا در شهرهای بزرگ انجام شده است که بیانگر اهمیت و مسئله بودن کنش اجتماعی در شهرهای بزرگ ایران است. به گونه‌ای که در رابطه با اعتراضات سال ۱۳۹۶ این آمار به ترتیب ۸۶ درصد تحقیقات در تهران و ۱۳ درصد در سایر استان‌ها انجام شده است. در مورد اعتراضات سال ۱۳۸۸ نیز این فراوانی به ترتیب ۷۳ درصد تهران و ۲۶ درصد سایر استان‌ها را شامل می‌شود. همچنین اکثر مطالعات ضرورت و نیازی به بیان دلیل انتخاب تهران به منزله میدان پژوهش نه در بیان مساله و نه در جمع‌بندی ندیده‌اند؛ به بیان دیگر، از نظر نویسندگان مطالعات مسئله بافت پژوهش تاثیر خاصی بر نتایج مطالعات آنها نداشته است.

سال انتشار مطالعات نیز بیان‌کننده افزایش تعداد مطالعات، همزمان با فراگیر شدن پدیده اعتراضات است. از لحاظ نوع اثر به صورت تفکیکی در رابطه با اعتراضات سال ۱۳۹۶، ۲۰ درصد پژوهش‌ها در قالب پایان‌نامه و ۸۰ درصد در قالب مقاله تنظیم شده است. در مورد اعتراضات سال ۱۳۸۸ این آمار و ارقام به ترتیب پایان‌نامه ۴۰ درصد و مقاله ۶۰ درصد می‌باشد.

در مورد جنسیت محققان، ۹۰ درصد مرد، ۶ درصد زن و ۳ درصد به صورت مشترک کار تحقیقی را انجام داده‌اند. در مورد مطالعات تحقیقی اعتراضات سال ۱۳۸۸ این آمار دقیقا به همین صورت نیز می‌باشد. در رابطه با رتبه علمی نویسندگان، ۳۶ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۳۳ درصد دارای مدرک دکتری و ۳۰ درصد عضو هیات علمی دانشگاه می‌باشند. درباره آثار پژوهشی اعتراضات سال ۱۳۹۶ این

بررسی عوامل موثر بر کنش های جمعی اعتراضی در ایران / اسما عیل زاده آشیننی و عظیمی دولت آبادی

آمار به صورت: کارشناسی ارشد ۴۳ درصد، دکتری ۳۳ درصد و هیات علمی ۲۳ درصد از صد درصد را به خود اختصاص داده‌اند

از لحاظ رشته تحصیلی پژوهشگران، در رابطه با مطالعات اعتراضات سال ۱۳۹۶، ۵۰ درصد در رشته علوم اجتماعی، ۳۳ درصد رشته علوم سیاسی و ۱۶ درصد رشته ارتباطات بوده‌اند. در مورد مطالعات اعتراضات سال ۱۳۸۸، ۵۳ درصد رشته علوم سیاسی، ۲۰ درصد رشته مدیریت و ۱۳ درصد رشته ارتباطات بوده‌اند. که البته این آمار تا حدودی حاکی از آن است که بیشتر نویسندگان این تحقیقات، تحصیلات مرتبط با حوزه علوم سیاسی دارند و دغدغه کنش های جمعی اعتراضی در میان دانشجویان علوم سیاسی و علوم اجتماعی بیش از سایر رشته‌هاست.

از میان علل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بیشترین عوامل و متغیرهایی که از سوی محققان و مورد توجه بوده است و به عنوان علت کنش جمعی اعتراضی (سال ۱۳۸۸) شناخته شده‌اند به تفکیک در جدول زیر آمده است:

<p>مداخله بیگانگان (آمریکا، اسرائیل و انگلیس) - جنگ رسانه‌ای و فضای مجازی (توییتر، فیسبوک، یوتیوب، سایت بالاترین، بی بی سی، روزنامه اعتماد ملی) - جریان‌های حزبی داخل کشور (اصلاحات، حزب مشارکت و منافقین) - بحران سلطه و استیلا (اقتدار) - ضعف نهادمندی سیاسی - بحران مشروعیت یا بحران ایدئولوژی - بحران کارآمدی و مدیریت - بحران هویت و همبستگی جامعه - چالش‌گری ایران علیه منافع آمریکا و اسرائیل - رفتارهای سلیقه‌ای در بین جریان‌های سیاسی درون نظام - اختلاف سیاسیون (اصولگرا و اصلاح طلب) - سازماندهی ایدئولوژی مقاومت و مخالفت رهبران نخبگان سیاسی - شکاف سیاسی، ناکارآمدی و بحران همبستگی طبقه حاکمه - رفتارهای سلیقه‌ای بین جریان‌های رسانه‌ای - نارضایتی از عملکرد نظام سیاسی - سرخوردگی - شکاف بین توده و طبقه متوسط و بین مرکز و حاشیه - شکاف بین حاکمیت و حامیان - شکاف بین مسئولان و نخبگان - ذهنیت منفی در خصوص عملکرد نظام -</p> <p>از بین علل سیاسی، عامل مداخله بیگانگان با ۱۸ مورد، به عنوان اولین و مهمترین عامل کنش جمعی اعتراضی سال ۱۳۸۸ ذکر شده است. از بین کشورهای مداخله گر کشور آمریکا با ۱۱ مورد، انگلیس با دو مورد و اسرائیل با دو مورد نشان دهنده نقش بیشتر این کشورها در کنش های جمعی اعتراضی سال ۱۳۸۸ می باشد. کما اینکه این دولت‌ها با هدایت و بازیگری شبکه‌های اجتماعی مجازی به خصوص توییتر و فیس بوک موجبات تنش و تحریک علیه نظام را فراهم آوردند. عوامل داخلی در کشور با پنج مورد و جریان‌های حزبی (اصلاحات، حزب مشارکت و منافقین) با چهار مورد به عنوان دومین عامل مهم سیاسی مطرح شده‌اند. همچنین به ترتیب انسداد گردش نخبگان و عوامل زدگی نخبگان با سه مورد و شکاف سیاسی با سه مورد و بحران سلطه و مشروعیت با سه مورد جزو عوامل مهم بعدی ذکر شده‌اند.</p>	سیاسی
---	-------

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۸، شماره ۵۸، بهار ۱۴۰۱

اجتماعی	تراکم شکاف‌های اجتماعی- نارضایتی عمومی- نبود جامعه مدنی- بحران در همبستگی نخبگان سیاسی یا طبقه حاکم - ضعف حوزه عمومی و نهادهای مدنی- سرخوردگی- رشد طبقه متوسط- ناهنجاری اجتماعی- نابرابری و بی عدالتی- ضعف حوزه عمومی و نارضایتی عمومی. هر یک از موارد فوق به یک نسبت مساوی (هر کدام یک مورد) به عنوان عوامل دخیل در اعتراضات شناخته شده‌اند.
فرهنگی	گسست گفتمانی- گسست هویتی- گسست آرمان‌ها- فقدان فضای گفتمانی- تضادها در حوزه تولید اندیشه- بی بصیرتی- ایجاد شکاف‌های هویتی- الگوهای سبک زندگی غیربومی. هر یک از موارد فوق به یک نسبت مساوی (هر کدام یک مورد) به عنوان عوامل دخیل در اعتراضات مطرح شده‌اند.
اقتصادی	اقتصاد تک محصولی و افزایش تورم- جمعیت جوان و نیروی بیکار- فساد اداری و اقتصادی- نارضایتی اقتصادی. هر یک از موارد فوق به یک نسبت مساوی (هر کدام یک مورد) به عنوان عوامل دخیل در اعتراضات بیان شده‌اند.

از میان علل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، بیشترین عوامل و متغیرهایی که از سوی محققان و مورد توجه بوده است و به عنوان علت کنش جمعی اعتراضی (سال ۱۳۹۶) شناخته شده‌اند به تفکیک هر مورد در جدول فوق شرح داده شده است.

نتیجه‌گیری

بررسی‌های انجام شده نشان داد که در تحلیل کنش اعتراضی سال ۱۳۹۶ عوامل اجتماعی و سپس اقتصادی به عنوان عوامل اصلی کنش جمعی فوق مورد توجه بیشتر محققان بوده است. از نظر محققان یکی از مشکلات جامعه ایران در طول یکی دو دهه گذشته بحث بیکاری و بدست آوردن حداقل درآمد جهت گذراندن زندگی برای دهک‌های پایین درآمدی در جامعه بوده است. این امر به همراه حاشیه‌نشینی شهری، نداشتن شغل‌های دائمی و پردرآمد، مهاجرت اقتصادی، کارهای سخت جسمی با درآمد اندک و طبعاً در ادامه آنها یاس و ناامیدی باعث شده است که عده‌ای از افراد که از لحاظ شخصیتی نیز دچار ضعف‌ها و مشکلاتی هستند، دست به اعتراض بزنند.

بیکاری در ایران یک بحران جدی است. که جمعیت کل کشور را به طور نسبی دچار فقر اقتصادی کرده است. بیکاری فارغ‌التحصیلان دانشگاهی که سال‌های زیادی از عمر خود را صرف تحصیل کرده‌اند و تا سن حدود سی سالگی به درس خواندن مشغول بوده‌اند، تبعات مهم اجتماعی و فردی را به دنبال دارد.

بررسی عوامل موثر بر کنش های جمعی اعتراضی در ایران / اسماعیل زاده آشیننی و عظیمی دولت آبادی

<p>نامیدی اجتماعی-تضعیف سرمایه اجتماعی-عدم نشاط اجتماعی-محدودیت برای شبکه های اجتماعی-فاصله قومیت ملیت-فاصله طبقاتی-احساس محرومیت نسبی-مشکلات زیست محیطی و تغییرات اقلیمی-تبعیض و بی عدالتی-قانون گریزی-نبود جامعه مدنی-احساس تبعیض و تحقیر-شکاف بین داشته ها و انتظارات-ناراضی عمومی-ایجاد شکاف بین گروه های اجتماعی و حاکمیت-افزایش جمعیت جوان-احساس بی عدالتی و نابرابری-سرخوردگی مردم-کاهش سرمایه اجتماعی-نامیدی به آینده و حل بحران و نامیدی از مشارکت اجتماعی-فاصله مرکز پیرامون و قومیت ملیت-رشد فاصله طبقاتی-کشمکش بر سر منابع طبیعی-نابرابری اجتماعی-ناکارآمدی مدیران ایرانی-سیستم فاسد-کم رنگ شدن آزادی خواهی.</p> <p>از میان علل اجتماعی، نامیدی (مثل نامیدی به آینده و حل بحران و نامیدی از مشارکت اجتماعی) با چهار مورد و احساس محرومیت نسبی با سه مورد و کاهش سرمایه اجتماعی با سه مورد و احساس تبعیض و تحقیر با دو مورد، جزو اولین و مهمترین عوامل اجتماعی محسوب می شوند. و سایر عوامل هر کدام به تناسب مساوی جزو عوامل مهم بعدی قرار گرفته اند.</p>	<p>اجتماعی</p>
<p>افزایش قیمت ها - گرانی و تورم- احساس محرومیت نسبی-بیکاری-فساد مالی و اداری و فساد سیستماتیک-حاشیه نشینی-فقر و بی تعادلی های ساختاری -مشکلات درمان و سلامت - نابرابری اقتصادی-مسائل معیشتی-شکاف داشته ها و انتظارات-رکود و بیکاری-مسائل صندوق های اعتباری-اشتغال ناقص-توسعه نامتوازن مرکز شهر-مشکلات جوانان در معیشت، اشتغال و ازدواج-نابرابری های اقتصادی-کم رنگ شدن رفاه.</p> <p>از بین علل اقتصادی، عواملی همچون: مشکلات معیشتی، گرانی و تورم و رکود و بیکاری با هجده مورد جزو اولین و مهمترین عوامل دخیل در اعتراضات مطرح گردیده اند. و سایر موارد ذکر شده فوق جزو عوامل بعدی ذکر شده اند.</p>	<p>اقتصادی</p>
<p>نقش عوامل خارجی - ناکارآمدی مسئولین - نارسایی ها در ساختار و نظام سیاسی کشور - تاخیر در اصلاح سازو کارها و قوانین اجرایی-بی توجهی به اهمیت نقش مدیریت در سازندگی جامعه - تضاد آفرینی در ساختارها، سازمان ها و قوانین اجرایی کشور-عدم وجود آزادی های سیاسی فرهنگی-شکاف دوگانگی دولت ملت در حل مسائل و چالش های اجتماعی-سیاست های منطقه ای و سیاست هایی برخلاف منافع ملی و عمومی کشور و مردم -پاسخگو نبودن نظام به دغدغه های فرهنگی، اخلاقی و اجتماعی مردم-اختلاف سیاسیون(اصولگرا و اصلاح طلب)-ناکارآمدی نهادها-مداخله بیگانگان(آمریکا، اسرائیل و انگلیس، دولت های خلیج فارس و منافقین)-انسداد نخبگان سیاسی-نفوذ معارضان خارجی-احساس محرومیت نسبی سیاسی-انسداد سیاسی-کم توجهی به رابطه میان اقتصاد و سیاست-گفتمان اصلاح طلبان اصولگرا و اپوزیسیون-سوءاستفاده جریانات سیاسی-بی اعتنائی دولت به مردم-ناکارآمدی مسئولین-دوگانگی و شکاف دولت و ملت-فاصله گیری مردم از نهادهای رسمی.</p> <p>از بین علل سیاسی دخالت بیگانگان (آمریکا با سه مورد، صهیونیست ها با دو مورد و دولت های خلیج فارس با دو مورد و منافقین با دو مورد)، همراه با هدایت و بازیگری شبکه های اجتماعی مجازی (به</p>	<p>سیاسی</p>

<p>خصوص تلگرام، اینستاگرام و توئیتر) بیشترین نقش را در اعتراضات ایفا کرده‌اند. و سایر عوامل نیز در مراتب بعدی ذکر گردیده‌اند.</p>	
<p>گسست گفتمانی- گسست هویتی- گسست آرمان‌ها- کین‌توزی- مصرف‌گرایی- فقدان فضای گفتگو و گفتمان- ظرفیت‌های ناشناخته فرهنگی و بی‌توجهی به ظرفیت‌های ناشناخته در دین الهی- توسعه نامناسب علوم و نبود امکان برقراری تعامل موثر بین آن‌ها- تفکیک علوم و توزیع نامتعادل استعدادها- نارضایتی از رهگذر سیاست‌گذاری راهبردی- افراط در فیزیک‌گرایی در فرایند توسعه- ناشناخته ماندن نقش فرهنگ نیروی انسانی برای پیشرفت کشور در بین مدیران جامعه- دامنه گسترده در طیف باورهای جامعه- تضادها در حوزه تولید اندیشه- کم‌توجهی به اهمیت تولید علوم انسانی بومی- تغییرات فرهنگی (تغییر باورها و ارزش‌های ذهنی)- کین‌توزی- عوامل فرهنگی (گسست گفتمانی، هویتی و آرمان‌ها)- فاصله با گفتمان جمهوری اسلامی ایران- بی‌اعتنایی به تنوعات فرهنگی، قومی و اجتماعی- خشم و نفرت- کم‌رنگ شدن گفتمان مذهبی.</p> <p>هر یک از موارد فوق به یک نسبت مساوی (هر کدام یک مورد) به عنوان عوامل دخیل در اعتراضات بیان شده‌اند.</p>	<p>فرهنگی</p>

با توجه به اینکه متغیرهای دخیل در تحلیل پدیده تجمعات اعتراضی دی‌ماه ۱۳۹۶، همگی از نوع متغیرهای ساختاری هستند که حل آنها در کوتاه‌مدت میسر نیست و نیازمند اصلاحات ساختاری در کشور می‌باشد به نظر نمی‌رسد که بتوان امید داشت در کوتاه مدت این نقایص برطرف گردد که بتوان به انتظارات مردم پاسخ مثبت داد. بنابراین آن چه در این نوشتار به عنوان دورنمای آینده می‌توان ذکر کرد این است که با توجه به اینکه بهبود در متغیرهای ذکر شده دخیل در این اعتراضات نیازمند اصلاح نظام حکمرانی در کشور است و به اصلاحات ساختاری نیازمند است لذا انجام این تغییرات طولانی‌مدت است می‌توان پیش‌بینی کرد که از این قبیل اعتراضات در آینده نیز در کشور به وجود خواهد آمد.

محققان به متکثر بودن اهداف کنش جمعی فوق (از اعتراض اقتصادی، تا اصلاح سیاسی و نهایتاً براندازی)، اقتصادی بودن در آغاز و سیاسی شدن در پایان، فقدان رهبری، گستردگی در سطح کشور، حضور پررنگ جوانان، نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی و به خشونت کشیده شدن تجمعات اشاره کرده‌اند. اما مهمترین ویژگی این پدیده که آن را از همه اعتراض‌ها و ناآرامی‌ها بعد از انقلاب اسلامی متفاوت و متمایز می‌کند گستردگی سریع آن در تعداد زیادی از شهرهای کشور است. این نکته صرف‌نظر از هر تحلیلی که از علل و عوامل ناآرامی‌ها صورت گیرد به تنهایی واجد اهمیت فوق‌العاده است.

در کلی‌ترین دسته‌بندی، دو نوع تحلیل و تبیین از اعتراضات به‌عمل آمده است؛ یکی تحلیل بر اساس عاملان ناآرامی‌ها و دیگری تحلیل بر اساس علل ناآرامی‌ها. در سطح تحلیل عاملان ناآرامی‌ها، صف‌آرایی‌های سیاسی خود را نشان می‌دهد و انگشت اتهام جناح‌ها به‌سوی همدیگر دراز می‌شود. این

بررسی عوامل موثر بر کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران / اسماعیل زاده آشیننی و عظیمی دولت‌آبادی

تحلیل‌ها آشکارا دارای سوءگیری است و تقلیل‌گرایانه است (تقلیل ناآرامی‌ها به خواست یک نفر، یا گروهی از افراد و مواردی از این قبیل). در این سطح از تحلیل، فرد یا افراد خاص، جناح‌های داخلی، گروه‌های ضدانقلاب و در حد نهایی برخی از دولت‌ها مقصر و یا عامل این ناآرامی‌ها قلمداد شده‌اند و ناآرامی‌ها پدیده‌ای زودگذر، بدون زمینه، مبتنی بر اراده و خواست عاملین، ناشی از فریب خوردن عده‌ای از مردم قلمداد می‌شود.

در سطح دیگر، تحلیل‌ها به علت کاوی (علل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی) پرداخته‌اند. در این سطح نیز دو دسته علت قابل تشخیص است؛ یکی علل مستقیم و نزدیک اعتراضات و دیگری زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی این اعتراضات است. مهمترین نکته‌ای که در خصوص علل و عوامل این ناآرامی‌ها می‌توان گفت، لزوم پرهیز از تحلیل‌های ساده‌اندیشانه و تقلیل‌گرایانه است؛ این ناآرامی‌ها دارای زمینه قوی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است. بدون این علت‌ها و زمینه‌ها، عامل یا عاملین نمی‌توانند موفقیتی داشته باشند. به همین دلیل و به دلیل از بین رفتن ریشه‌ها، وقوع اعتراضات و ناآرامی‌های دیگری از این نوع قابل پیش‌بینی است. بنابراین ضرورت دارد تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها مبتنی بر عقلانیت، و تحلیل‌های بی‌طرفانه و واقع‌بینانه باشد و تدابیر نباید با اتکاء به تحلیل‌های ساده‌لوحانه و تبلیغاتی و سطحی باشد.

در خصوص مطالعات مرتبط با کنش اعتراضی سال ۱۳۸۸، به ترتیب این موضوعات از سوی محققین مورد توجه بوده است: شبکه تلویزیونی بی‌بی‌سی فارسی با چهار مورد، فضای مجازی با چهار مورد، انقلاب رنگی و مخملی چهار مورد، فرهنگ دینی و اسلامی چهار مورد، نقش و مداخله دول بیگانه با سه مورد، علت و عوامل اعتراضات با سه مورد، فتنه و جنگ نرم دو مورد، مطبوعات دو مورد، رهبری آیت‌الله خامنه‌ای دو مورد، پیامدها و راهکارها دو مورد. همه اینها بیشترین موضوعات و عناوینی هستند که مورد توجه پژوهشگران بوده و در مورد آنها به تحقیق و پژوهش پرداخته‌اند.

در ارتباط با مطالعات مرتبط با اعتراضات سال ۱۳۹۶ نیز به ترتیب این موضوعات از سوی محققان مورد توجه بوده است: زمینه‌ها و علل با نه مورد، فضای مجازی شش مورد، مطالعات تحلیلی اعتراضات با شش مورد، رسانه‌ها و اخبار صداوسیما با سه مورد، فرهنگی دو مورد، نقش و مداخله بیگانگان دو مورد، ساختار جمعیتی یک مورد، آینده پژوهی یک مورد.

منابع

- ۱) ایسپا(۱۳۹۶)، گزارش نظرسنجی بررسی دیدگاه مردم ایران در خصوص تجمعات دیماه ۱۳۹۶، تهران: مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا).
- ۲) بشیریه، حسین(۱۳۸۷). جامعه شناسی سیاسی، چاپ پانزدهم، تهران: نشر نی.
- ۳) سراج‌زاده، حسن؛ عباسی، مهدی(۱۳۹۴) مسائل روش‌شناختی در مرور نظام‌مند همراه با ارزیابی مقالات ایرانی مبتنی بر این روش، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره نهم، شماره ۳.
- ۴) جلائی‌پور، حمیدرضا(۱۳۸۱). جامعه‌شناسی جنبش‌های اجتماعی(چاپ اول)تهران: انتشارات طرح نو.
- ۵) حاضری، علی محمد(۱۳۸۸) بررسی تحلیلی مطالعات انقلاب اسلامی، ناشر: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره). جلد ۱، چاپ ۱.
- ۶) حزب اتحاد (۱۳۹۶)، نظرسنجی حزب اتحاد ملت پیرامون نگرش‌های سیاسی مردم ایران. تهران: سایت امتداد.
- ۷) شاه‌علی، سارا(۱۳۹۷). چه کسانی در خیابان بودند؟، فصلنامه مطالعات راهبردی/ تهران.
- ۸) غفاری، غلامرضا و همکاران (۱۳۹۴)، سنجش سرمایه اجتماعی کشور، تهران: دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز رشد اجتماعی وزارت کشور.
- ۹) قربانی، علی(۱۳۹۷)؛ بررسی نقش رسانه‌ها بر اعتراض‌های سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶ در ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (س) قزوین.
- ۱۰) کاستلز، مانوئل (۱۳۹۵) شبکه‌های خشم و امید: جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت، ترجمه مجتبی قلی‌پور، تهران: مرکز چاپ دوم.
- ۱۱) گرو، تدرابرت (۱۳۷۷)، چرا انسان‌ها شورش می‌کنند، ترجمه علی مرشدی‌زاد، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۱۲) محمدنیا، رضا(۱۳۹۲)؛ بررسی رویکرد تبلیغاتی بی‌بی‌سی فارسی در انعکاس اخبار سیاسی ایران (حوادث پس از انتخابات ۱۳۸۸)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد تهران شرق.
- ۱۳) مرادی، داوود(۱۳۹۷). نقش تغییرات ساختار جمعیتی در اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶، فصلنامه مطالعات راهبردی/ تهران.
- ۱۴) مرکز آمار ایران(۱۳۹۷)، بازیابی از سایت مرکز آمار ایران.

بررسی عوامل موثر بر کنش های جمعی اعتراضی در ایران / اسماعیل زاده آشیننی و عظیمی دولت آبادی

۱۵) مهري قهفرخی، حبیب‌الله (۱۳۹۱)؛ مبارزات خشونت پرهیز و تغییر سیاسی: گونه‌شناسی، سازوکار عمل و راهکارهای مقابله (مطالعه موردی حوادث پس از انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۸۸ جمهوری اسلامی ایران)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی تهران.

16) Inayatullah, S. (1998). Causal layered analysis: Poststructuralism as method. *Futures*, 30(8), 815-829.

17) Inayatullah, Sohail. (2008) "Six pillars: Futures thinking for transforming." *Foresight* 10, no. 1: 4-21.

18) Inayatullah, S. (2005) *Questioning the future: Methods and tools for organizational and societal transformation.*

یادداشت‌ها :

۱. سهیل عنایت‌الله آینده‌پژوه برجسته پاکستانی که تحصیلات خود را در رشته علوم سیاسی زیر نظر جیمز دیتور از آینده‌پژوه‌های پیشرو در آمریکا به پایان رسانده است این فراروش را تحت تاثیر پروفیسور ریچارد اسلاتر از پرکارترین و مشهورترین آینده‌پژوه‌های جهان ابداع کرده است

2. Systematic review